

POVEZANOST LJUDSKIH PRAVA, GEOPOLITIKE, DEMOKRATIJE I PRAVA NEROĐENOG DJETETA

Prof. dr Šaban Nurić, VŠPM „PRIMUS” Gradiška

Đelza Alija

UDK 341.231.14:327

Sažetak: Ovaj tekst se bavi pitanjima ljudskih prava na nivou savremeno demokratski uređene međunarodne zajednice, U tekstu se obrađuje kauzalitet na relaciji, ljudska prava-geopolitika kao jedna od determinanti ljudskih prava-demokratije kao uslova svih uslova i prava nerođenog djeteta kao relativno nedavno definisanog ljudskog prava.

Ključne riječi: Ljudska prava, geopolitika, pravo, politika, zaštita, sistem, vlast, Ujedinjene nacije, međunarodna zajednica, nevladine organizacije, sudija, argumenti...

1. Uvodne napomene

Ljudska prava u modernim demokratskim ustavima se prihvataju kao elementarna, osnovna prava. Na to se navodezuje pitanje, jesu li demokratske strukture neophodni preduslovi za provođenje i realizaciju ljudskih prava i dostojanstva čovjeka? Može i obrnuto: Jeli uopšte moguća demokratska država bez ostvarenja ljudskih prava i dostojanstva čovjeka? U kontekstu rečenih prava, ali sa specifičnijom pravnom, političkom, etičko-moralnom i socijalnom težinom javlja se i pravo nerođenog djeteta. Pošto je samo polje ove teme neistraženo a samim time nisu ni precizno određena konkretna prava nerođenog djeteta, cilj obrade iste nije koncipiran na davanje odgovora na pitanja vezana uz temu, nego izlaganje različitih viđenja, a dakako i stajališta nekih od oblasti prava, politologije, etike, javne uprave, roditeljskog i starateljskog prava i ustavnog prava, te davanje uvida u to kako ove naučne oblasti tretiraju i reguliraju, u okviru svog polja djelovanja, ovo pomalo kontraverzno pitanje savremenih pravnih i političkih sistema. Nadalje, pri kraju našeg izlaganja na ovu temu, izložiti ćemo argumente za i protiv abortusa koji su nepresušni i među kojima nije došlo, a kako stvari stoje, neće ni doći do konsenzusa i opšteprihvaćenog stava. Međutim logično, ako se ima na umu cilj pisanja ovog rada, postavlja se pitanje: Dali pravo nerođenog djeteta spada u determinirajuću oblast, između ostalih koje čine savremena demokratska dostignuća? Odgovor je, da. Da, razumno zato i ne samo zato, što aktom začeca, čovjek počinje da živi u utrobi majke, a činom rođenja počinje da udiše vanjski kisik, i da upražnjava sva ostala ljudska prava i obaveze. Znači svako sprečavanje, ili bolje reći prekidanje procesa vremena života od začeca do dolaska u vanjski svijet je ravno ubistvu, odnosno to i jeste ubistvo. Autori ovih redova su takođe istinski ubijedeni da tek začeto dijete, tek rođeno dijete, dijete u školskoj dobi, zreo i radno aktivan čovjek, kao i čovjek u trećoj životnoj dobi ili pak pojedinac i grupe pojedinaca, ljudi sa specijalnim potrebama, imaju sva prava, ista i podjednaka, a zavisno od životnog doba, konzistentno svim poznatim ljudskim pravima i obavezama. To i sve ostalo ostvaruju ili treba da ostvare u socijalnom i političkom okruženju organizovanom u demokratsku državnu zajednicu i njen pravno-politički sistem.

2. Ljudska prava, raspodjela vlasti i demokratija

Realna učinkovitost ljudskih prava pretpostavlja njihovu pravnu valjanost, a ona pretpostavlja raspodjelu vlasti. Dakle, jedino onda kad je državni moćnik obavezan pravu, može biti obavezan i ljudskim pravima. Ali u sistemu raspodjele vlasti on je obavezan pravu samo ako izvršna vlast ne raspolaže pravom niti ga može kršiti, isključivo, ako je tu izvršnu vlast propisao ustavotvorac i zakonodavac i samo ako nezavisni sudci nadgledaju održanje i ostvarenje prava. Razvoj ljudskih prava pretpostavlja demokratiju, odnosno slobodu naroda na samoodređenje svojih zakona i na javnu kontrolu sva tri oblika vlasti. Tako se zatvara krug. Raspodjela vlasti i demokratija proizilaze iz ideje ljudskih prava i završavaju u njoj. Trojstvo ljudskih prava, raspodjele vlasti i demokratije čini pravno-institucionalno jedinstvo. Političko ostvarenje tog jedinstva uslov je humanosti i pravednosti i slobode i dostojanstva svakog čovjeka. Ako jedan od elemenata iskoči iz tog kruga, prestaju postojati i ostala dva.

3. Nadzor nad realizacijom ljudskih prava

Ljudska prava ne poštuju se uvijek. Mnogo je teže nadgledati ljudska prava nego nacionalne zakone. Ko ispunjava ovaj teški zadatak? Na primjer, na nogometnoj utakmici postoje glavni sudac i dva linijska suca, koji se brinu o tome da se poštuju pravila igre. Naravno, oni ne mogu spriječiti prekršaje, ali glavni sudac prema pravilima igre može odrediti kaznu za njih. Ako glavni sudac previdi neki prekršaj, linijski sudac može mu na njega skrenuti pažnju, tako da on unatoč svom previdu može odrediti kaznu. Da bi upozorio glavnog suca na njegov previd, linijski sudac maše zastavicom (ili mu to dojavio radio vezom). On sam, dakle, ne može odrediti kaznu, njegov je zadatak da glavnom sucu ukaže na prekršaj. Glavni sudac ima težak zadatak. Bez obzira na to što učini, u svakom slučaju nije omiljen kod jednog od dva tima i kod navijača tog tima. Često je u očima poraženog tima „dežurni krivac“. Već tokom same igre na njegove postupke zvižde navijači obiju timova. Naravno, nogometna utakmica bila bi najbolja onda kad bi igrači sami od sebe prestali praviti prekršaje, ali je dosadašnje iskustvo pokazalo da sami apeli za fair-play nisu dovoljni.

Definitivno, najbolje bi bilo kad bi svi ljudi i države na svijetu poštovali osnovna pravila igre, odnosno kad bi se pridržavali ljudskih prava. No iskustvo pokazuje da to, na žalost, ni ovdje nije tako. Sami apeli za poštovanje ljudskih prava nisu dovoljni. Zbog toga nam je, kao i u slučaju s nogometnom utakmicom i nadgledanjem pravila igre, i u području politike potreban sudija za nadgledanje ljudskih prava, i to sudija kojeg će podržavati linijski suci. Sudija su Ujedinjeni narodi (United Nations, UN), unija praktično svih država svijeta, osnovana 1945. Ta svjetska organizacija stvorena je nakon strahota Drugog svjetskog rata, da bi preuzela funkciju očuvanja mira i poštovanja ljudskih prava. Pod okriljem UN-a formulirana su pravila igre. Godine 1948. države koje su zastupljene u toj svjetskoj organizaciji usvojile su "Opću deklaraciju o ljudskim pravima" koja se od tada kontinuirano razvija. Naravno, ni Ujedinjeni narodi, kao ni nogometni sudac, ne mogu spriječiti da dođe do prekršaja, dakle, da dođe do kršenja ljudskih prava, ali mogu pokušati, koliko god je to moguće, da djeluju protiv tih prekršaja. Teškoća koja se pojavljuje pri tome je sljedeća: Ujedinjene nacije ne rade sa običnim igračima, nego sa suverenim državama. Zbog toga je UN-u mnogo teže očuvati pravila igre. Donošenjem svake odluke UN postaje neomiljen kod jedne od umiješanih strana, prima zvižduke uglavnom od svoju i naravno, on je „dežurni krivac“. Ko obavlja dužnost linijskih sudaca? Ko UN upozorava na prekršaje „mahanjem zastavice“? Tu dužnost obavljaju međunarodne nevladine organizacije, INGO-s.¹⁴ One održavaju mreže zaštitnika ljudskih prava svuda po svijetu i objavljuju izvještaje o kršenju ljudskih prava. Veoma su cijenjene širom svijeta i od njih strahuju mnoge vlade. Da bi javnosti otkrile nečiste radnje, te organizacije koriste Internet jer je u njemu nemoguća cenzura. Dakle, INGO-s upozoravaju na prekršaje, što je njihov najvažniji zadatak. One mogu staviti države pod pritisak javnim spočitavanjem kršenja ljudskih prava, ali ne mogu za to odrediti nikakve sankcije. Kao i u nogometu, za to je zadužen samo glavni sudac, Ujedinjeni narodi. Ujedinjeni narodi su radi nadgledanja ljudskih prava formirali različite komisije, potkomisije i odbore. Tako, na primjer, postoji odbor za prava djece ili odbor koji bi trebao spriječiti diskriminaciju žena. Tu su i ostale institucije UN-a koje se bave s ljudskim pravima. Među njima vrlo značajno mjesto pripada UNICEF-u, u čije područje djelovanja spadaju prava djeteta kao UNHCE-u koji brine o zaštiti prava protjeranih i raseljenih lica i izbjeglica.

Zbog kršenja ljudskih prava moguće je nekoga izvesti pred sud. U slučaju pojedinaca za to su zaduženi posebno osnovani sudovi za ratne zločine. Ako su prekršaje pak počinile države, za njih je zadužen međunarodni tribunal u Den Haagu. Budući da je u sklopu UN-a toliko različitih institucija koje se bave ljudskim pravima, 1993. uvedena je funkcija visokog povjerenika za ljudska prava. Njegov zadatak je da što više ljudi i država uvjeri u ispravnost ideje o ljudskim pravima. Ova funkcija u određenoj mjeri reklamira ljudska prava. Ona je prvi partner za razgovor u hitnim slučajevima kršenja ljudskih prava. Za tu priliku je

postavljena posebna vruća fax-linija. Dvadeset četiri sata dnevno na broj u Švicarskoj /Ženeva/ 41-22-917-0092 mogu se javiti žrtve i njihovi bližnji kojima treba pomoć UN-a.

4. Povrede ljudskih prava

Kršenja ljudskih prava nisu ograničena ni na kontinente niti na određene političke sisteme, društvene norme ili religije. Gotovo da ne postoji država u kojoj u jednoj godini ne dođe do kršenja ljudskih prava. „Pojam povrede ljudskih prava nije ništa drugo nego uljepšani izraz za najteže zločine koje država vrši nad građaninom. Povrede ljudskih prava kao zločini koji se vrše po nalogu, s odobrenjem, odnosno trpljenjem, ili pod zaštitom vlade ugrožavaju u najvećoj mjeri unutarnji kao i vanjski mir svake države. Pokazalo se da je zbog kontrole monopola vlasti države putem podjele vlasti na zakonodavnu, izvršnu i pravosudnu, kao i putem slobodnih, općih i tajnih izbora koji se periodično ponavljaju, stvoren jedan prikladan pravno-državni instrument. Države u kojima vlada diktatura ne poznaju ovaj instrument, baš zbog toga povređuju ljudska prava i generalna su opasnost za svjetski mir. One truju političku klimu u kojoj ljudska prava i mir imaju slabe šanse za ostvarenje.“¹⁵

5. Ljudska prava, ideja i stvarnost

Ako već ima toliko kršenja ljudskih prava, je li to pokazatelj da su institucije zadužene za nadgledanje ljudskih prava zakazale? Ostaju li ljudska prava samo lijepa ideja? U odbranu odgovornih institucija najprije moramo istaknuti da bi bez njih bilo još više slučajeva kršenja ljudskih prava i da većina tih prekršaja vjerovatno nikad ne bi došla na svjetlo dana. UN-u i INGOs, s kojima UN surađuje, moramo zahvaliti da uopće doznajemo za kršenja ljudskih prava. To je prvi važan korak u sprječavanju prekršaja. Naravno, ostaje još mnogo toga što treba učiniti. Tek smo na početku procesa djelotvorne i cjelokupne zaštite ljudskih prava. No ako pogledamo što se sve ostvarilo od Drugog svjetskog rata, dakle, za relativno kratko vrijeme, onda možemo optimistički promatrati budućnost. Ljudska prava su danas nešto više od puke lijepe zamisli i mnogo se radi na tome da što više ljudi uživa u njima. Pritom je od presudne važnosti da svi djelujemo u ostvarenju tog cilja. Svatko od nas treba poštovati ljudska prava i dostojanstvo ljudi koji žive oko nas da bismo tako na samom početku spriječili kršenje ljudskih prava. Svatko od nas može dati svoj doprinos u svojoj okolini ili podržavanjem ili sudjelovanjem u kampanjama INGOs. Sve rečeno o slobodama i ljudskim pravima se u svojoj osnovi i svojim počelom oslanja na moderno koncipiranu državnu organizaciju i njenu demokratsku, vladalačku infrastrukturu, kao i njenu volju da poštuje dostignute svjetske standarde u ostvarenju sloboda i ljudskih prava čovjeka i građanina koji živi na njenoj teritoriji, stalno kao državljanin ili privremeno, sve jedno.

¹⁴ Engleski, International Non-Governmental Organizations

¹⁵ Helmut Frenz, Ljudska prava-zahhtjev i stvarnost u Gisela Klent-Kozinowski, str.21, Pravo na postojanje kao čovjek, Baden-Baden 1988.

6. Geopolitički faktor kao determinanta ljudskih prava u pravno-političkim sistemima

Razmišljanje o geopolitici¹⁶ kao povezivanju države i državne organizacije sa tлом kao izvorom državne snage koja određuje politiku i kakva će biti država je staro koliko je stara pravno-politička misao. O sudbinskoj vezanosti tla države sa okruženjem su pisali starogrčki filozofi, Platon i Aristotel. Takođe skoro da nema srednjevjekovnog filozofa i mislioca koji nije u misaonom fokusu imao pitanje geopolitike u promišljanju o društvu i državama. Konačno postoji više definicija geopolitike. Međutim definicija da je geopolitika, „...disciplina koja ističe da tlo na kome živi jedan narod i na kome je organizovana država igra presudnu ulogu u organizaciji političkog oblika društva i vođenje državne politike, ...” je shvatanje koje se potvrdilo od antičke Grčke do danas, sa neznatnim modifikacijama i nijansiranim doradama. Iz ovog se izvodi zaključak da prostorni zakoni određuju i državne granice, pa u krajnjem i opstanak države. „Država mora težiti da obezbedi područje na kome će imati karakter prirodno ograničenog prostora („geografski individuum”). Gde to nije slučaj, mora doći do pomeranja državne granice i orijentisanja politike radi zadovoljenja tog zakona”. Prethodna definicija cilja geopolitike je u osnovi retrogradna, osvajačka i pokušava pozitivno milenijsko shvatanje geopolitike usmjeriti na krivi pravac, a to je da ona, „...u svom političkom značenju predstavlja spekulativnu geografsko-fatalističku teoriju koja je služila ekspanzionističkim i militarističkim ciljevima nemačkog Rajha i drugih imperijalističkih država. Ona je naučno pogrešna jer je antiistorijska, apstraktnodeterministička i krajnje „idealistička”.¹⁷ Dakle, geopolitiku kao faktor i determinantu savremenih pravno-političkih sistema i država, treba isključivo posmatrati kroz prizmu interesa globalizacije kao savremenog svjetskog procesa, stvaranja novih dobara i boljih uslova za život ljudi i kao faktor mirnodopske koezistencije različitosti koje su prisutne danas u svijetu, koji je postao „pretjesan” da bi svi ljudi mogli da prožive cijeli život u mjestu gdje su rođeni. Dugo poslije Drugog svjetskog rata, opstajao je konsenzus da se sam termin ne pominje. Sadržaj discipline je jednim dijelom integrisan u nauku o međunarodnim odnosima, naravno bez klasičnih stubova ovog diskursa kao što su hartlend, rimlend, matična zemlja, ili životni prostor, a iz sfere debata u međunarodnim odnosima, nestala su imena i ključna dijela onih mislilaca koji su od Racela do Spajkmana izgradili ovu kontraverznu tradiciju. U većini enciklopedija političke i socijalne misli objavljenih posle Drugog svjetskog rata, čitalac neće naći ni pojam ni autore.

Kada je prethodnih decenija usljed velikih globalnih političkih potresa i novih sukoba oko resursa ponovo počelo da se govori o geopolitici, autori su po pravilu nastojali da se ograde od ranijeg nasleđa. Karakterističan je npr stav Andreja Miletića, autora odrednice geopolitika u Enciklopediji političke kulture, objavljenoj 1993: „Klasične determinističke geopolitičke teze su, tako, napuštene u sav-

remenoj političkoj teoriji uopšte, i teoriji međunarodnih odnosa posebno, kako zbog njihovih teorijskih jednostranosti i nedovoljnosti, tako i zbog njihove praktično-političke zloupotrebe, naročito u nacifašističkim zemljama:

- Ako je ovo trebalo da znači da treba zaboraviti analize Kjelena, Makindera ili Spajkmana, onda zaista ništa nije tako daleko od istine. Između ostalog i u ovom pisanju ćemo pokušati da pokažemo kako je geopolitički okvir međunarodnih odnosa i dalje isti onaj koji su pomenuti autori postavili i analizirali. Miletić je međutim, pomenuo ključni razlog za ogradu od geopolitike. Njenu političku upotrebu između dva rata i posebno razvoj koji je doživjela u Njemačkoj tog doba. Čitava ova kontraverza povezana je sa imenom generala Karla Haushofera. Haushofer je čovjek koji je 1922 u Minhenu osnovao Institut za geopolitiku, a 1924 je pokrenuo mjesečni časopis Zeitschrift für Geopolitik, razvijajući polako ono što će postati poznato kao njemačka škola geopolitike.
- Brutalno jasno i precizno, ovi teoretičari su, slijedeći Racelove ideje o potrebi osvajanja prostora za ojačalu industrijsku naciju, skovali čitav niz imperijalnih termina i razvili naučnu osnovu za njemačku ekspanziju. Poznata je i direktna veza Haushofera sa Hitlerom koja je išla preko Rudolfa Hesa, njegovog učenika i jednog od najviših zvaničnika Trećeg Rajha. Postoje spekulacije da je znatan dio Mein Kampf-a nastao pod direktnim uticajem Haushofera.
- Iako je kasnija Hitlerova strategija direktno protivurijeđila njegovom zalaganju za stvaranje osovine sa SSSR-om, ostalo je duboko uvreženo ubijedenje da je njegova geopolitička misao jedan od osnovnih uzroka svih zala Drugog svjetskog rata.
- U tom pravcu su se kao njegovi prethodnici navodili germanski autori Racel i Kjelen, dok se najčešće izostavljala anglo-američka tradicija Mehena i Makindera na koju se Haushofer direktno naslanjao. Iako je nakon drugog svjetskog rata disciplina geopolitike suspendovana, sama geopolitička analiza nastavila je svoj život u planovima i strategijama velikih sila. Period između 1945 i 1990 obilježila je hladnoratovska podijela i sukob između frontova okupljenih oko Sovjetskog saveza i Sjedinjenih država. Iako se u prvom planu ovog sukoba nalazio ideološki element, sukob komunističkog i kapitalističkog svijeta, tradicija međunarodnih odnosa lako je iza te koprene uočavala nastavak klasične borbe za moć u međunarodnim odnosima. Tuatal ovaj period opisuje kao prelazak iz faze imperijalne u fazu hladnoratovske geopolitike. Iako sam termin nije korišten, više je nego evidentno da je npr. Kenanova strategija zaprečavanja, formulisana 1947, u predvečerje hladnog rata, direktna implementacija Spajkmanovih geostrateških načela i projekcija. Veliki broj stručnjaka je uprkos zabranama i političke korektnosti, iza novog sukoba lako prepoznavao staru geopolitičku matricu borbe između zemlje hartlenda (SSSR) i okeanske sile (SAD), a koja se uglavnom vodila za kontrolu rubnog područja, odnosno rimlenda.”

¹⁶ Geopolitika, je kovanica od dvije grčke riječi, geo-zemlja i politico-politika.

¹⁷ Ibidu

Prethodni redovi o modernoj takozvanoj geopolitici svjetske globalizacije su samo naznake uloge geopolitike i geopolitika konkretnih država i konkretnih pravno-političkih sistema u upražnjavanju modernih demokratskih tekovina, čiji najbitniji dio čine ljudske slobode i prava.

7. Pravo na život, početak ljudskog života

Razmatrajući elementarno ljudsko pravo – pravo na život, otvara se polje u kojem se postavljaju razna pitanja a i rasprava o početku samog ljudskog života. Stavovi naspram ovog pitanja kreću se od krajnje radikalno konverzne pa do vrlo liberalne. Kada se sagledava pitanje u vezi početka ljudskog života koje je u vezi sa garancijom, onda se uviđa da je ovo pitanje izloženo raznim naučnim i javnim raspravama. Glavno pitanje oko kojeg se razilaze stajališta između pravnik, teologa, filozofa i etičara jeste pitanje kada počinje ljudski život. Veći broj stušnjaka se slaže da život počinje prije rođenja, međutim do razilaženja u mišljenjima dolazi kada treba precizirati koji dan trudnoće treba smatrati kao početak ljudskog života. U vezi sa danom trudnoće lancano se nadovezuje pitanje pobačaja, dakle kada treba dozvoliti (ili uopšte dozvoliti) vršenje pobačaja. Stav da ljudski život počinje od samog začeća, zagovornici ovog stava su prvenstveno katolički teolozi, i oni smatraju, po predhodno kazanom stavu, da pobačaj predstavlja ubistvo ljudskog bića što treba biti i sankcionisano odnosno kažnjavano. Sa druge strane uviđamo stav, koji prvenstveno dolazi sa stajališta stručnjaka iz medicine, da ljudski život počinje sa prvim otkucanjima srca, te oni smatraju da se pobačaj može izvršiti prije početka kucanja srca fetusa ili pak, iz medicinskih razloga, i nakon toga ali u vrlo rijetkim prilikama. Kada promatramo zakonodavna rješenja država u vezi pitanja pobačaja tada uviđamo široku lepezu različitih rješenja. Počevši od najradikalnijih, gdje se pobačaj zabranjuje apsolutno i strogo je kažnjivo do pak krajnje liberalnih stajališta gdje ljudi imaju apsolutno pravo da sami odlučuju o ovom pitanju, te figuriraju rješenja gdje se abortus može izvršiti samo u slučaju medicinskih indikacija.¹⁸ Nadalje, u daljnjem dijelu teksta ustvrdit će se kako su Rimljani rješavali pitanje nasljedstva nasciturusa, koje je precizno objašnjeno u okviru rimskog prava.

8. Postanak fizičke osobe, statusi-Nasciturus

U nastavku dijela teksta razmotrit će se preciznije status nasciturusa u rimskom pravu, te će dati precizniji uvid u poimanju nerođenog djeteta i njegovih prava.

„Zametak još nije čovjek, nego se smatrao dijelom majke. No u pogledu zametka kao budućeg čovjeka (nasciturus) razvilo se pravilo: „nasciturus pro iam habetur, quotiens de commodis eius agitur“ - Zmetak se smatra već rođenim u koliko se radi o njegovim probicima.“ (Horvat, 1998: 42-43) Ovo pravilo zapravo oridaje i štiti prava zametka koja će mu pripasti ako se rodi živo. Ovo pravilo je imalo vrlo važnu ulogu kada je promatrano sa aspekta nasljednog prava. Da bi nasljednik naslijedio što mi pripada

¹⁸ Opširnije vidjeti udžbenik: Trnka, Kasim (2006.) *Ustavno pravo*, Sarajevo: Fakultet za javnu upravu, Sarajevo.

mora naime biti u tom trenutku živ. Međutim kada dijete nasljeđuje očevo naslijeđe dovoljno je da je dijete bilo začeto u času očeve smrti. A kao se to dijete rodi živo, onda će i naslijediti svog oca koji je umro prije njegovog rođenja. Status rođenog djeteta se u stanovitim slučajevima određivao po statusu oca ili majke u času začeća a nhe po času rođenja. Primjera radi, dijete će se roditi kao slobodan čovjek i građanin i ako je njegova majka poslije začeća a prije poroda izgubila slobodu ili građanstvo.¹⁹

Citirani tekst iz rimskog prava daje uvide u to da su se nerođenom djetetu pridavala prava, a i štitila, kao rođenom djetetu, te dakako je taj uvid bio od krucijalnog značaja kada je bilo pitanje nasljedstva. Dakle, dijete je moralo biti začeto prije očeve smrti da bi ga mogao naslijediti. Te, da li će dijete biti slobodno ili pak lišeno slobode, također je zavisilo od trenutka začeća, naime, ako su roditelji djeteta bili slobodni u vrijeme začeća i dijete će biti slobodno, a ako nisu i dijete će biti neslobodno. Poimajući trenutak začeća, vidjet će se u narednom poglavlju, on je jako bitan i u određivanju bračnog/vanbračnog statusa djeteta.

9. Bračni status začetog djeteta

Važnost trenutka začeća djeteta se ogleda i u roditeljskom pravu, preciznije, u određivanju bračnog/vanbračnog statusa djeteta. Zbog kompleksnosti samih postupaka utvrđivanja u narednim redovima ćemo pokušati pojasniti te postupke kao i relevantnost trenutka začeća. Takođe ćemo, sa pravnog stanovišta, pokušati pojasniti, kakav status dijete stječe ako je začeto medicinski pomognutom oplodnjom?:

1. da je dijete rođeno ili da je začeto za vrijeme trajanja braka;
2. da je dijete rodila žena koja je u vrijeme njegovog rođenja ili začeća bila u braku i
3. da mu je otac, muškarac koji je u vrijeme njegovog rođenja ili začeća bio u braku sa njegovom majkom.²⁰

Ova tri elementa trebaju figurirati da bi dijete steklo bračni status. A za sticanje bračnog statusa su bitni postojanje braka i vrijeme rođenja odnosno začeća djeteta. Dakle iz predhodno kazanog može se kazati da dijete dobija bračni status i ako je začeto prije sklapanja braka i rođeno neposredno nakon njegovog sklapanja. Ova regulativa štiti interes djeteta. Ali u situaciji ako dijete nije začeto u spolnom odnosu između majke djeteta i muškarca s kojim je majka kasnije sklopila brak u kojem je dijete rođeno postoji vjerovatnoća da se osporava očinstvo muža majke. Trenutak začeća takođe igra vrlo važnu ulogu i onda kada je dijete rođeno nakon prestanka braka. Sa stajališta medicinske struke, najduže trajanje trudnoće je 300 dana. Iz činjenice da je dijete rođeno u ovom periodu, smatra se da je dijete začeto u braku i na osnovu toga se smatra i bračnim. Djetetu koje je začeto u braku otac je

¹⁹ Opširnije vidjeti udžbenik: Horvat, Marijan (1998.) *Rimsko pravo*, Zagreb: Pravni fakultet Zagreb.

²⁰ Bubić, Suzana i Traljić, Nerimana (2007.) *Roditeljsko i starateljsko pravo*, Sarajevo: Pravni fakultet Sarajevo, 2007.

vjerovatno muž njegove majke, a ako je dijete začeto prije braka njegov otac je vjerovatno muž majke. Na osnovu činjenice rođenja ili začeca djeteta u braku, ocem djeteta se smatra muž majke djeteta.²¹

10. Utvrđivanje porijekla djeteta začetog medicinski pomognutom oplodnjom

Razvojem tehnologije, posebno na polju medicine, danas je omogućeno parovima koji ne mogu da imaju djecu da začnu dijete izvan prirodnog spolnog odnosa. Ovaj fenomen je na početku predstavljao polje raznih etičkih rasprava u kojima je bilo etablirano mišljenje da se zaštititi interes odraslih, dakle donatora i učesnika u postupku oplodnje. Međutim mišljenja su se danas promijenila i više su se fokusirala na sam interes i dobrobit začetog djeteta iz doniranih ćelija. Posebna pažnja se posvećuje zakonskim regulativama o pomognutoj oplodnji i zahtijeva se usklađivanje tih regulativa sa zaštitom ljudskog dostojanstva, lične slobode i prava, prava djeteta. Akcenat se stavlja na zaštitu djece začete na ovaj način. Kada promatramo, i u ovom aspektu, zakonske regulative, u raznim državama, uviđa se da su one vrlo šarolike i različite u odnosu jedna spram druge. Najpoznatije tehnike medicinski pomognute oplodnje su: in vitro; zamrzavanje sjemenih ćelija i embrija; donacija sjemenih ćelija, jajne ćelije i embrija; vještačka oplodnja.²² Medicinske i porodičnopravne regulative uređuje neka pitanja koja postavlja primjena navedenih tehnika medicinski pomognute oplodnje. Medicinskopravni propisi reguliraju tehnike i oblici koji se mogu koristiti, uslove koje trebaju ispuniti subjekti koji žele koristiti date tehnike, (ne)anonimnost donatora ili bolje rečeno, pravo djeteta na informisanje o podacima genetskih roditelja. Zbog prirode reguliranosti pomenutih propisa i njihovim različitostima u komparaciji sa drugim državama, jedan oblik njihovog ujednačavanja se može postići međunarodnim dokumentima i u njima etabliran mehanizam zaštite (unutar dokumenta navedenih propisa) iz ove oblasti. S druge strane, porodičnopravni propisi reguliraju pitanje porijekla djece začete putem ovih tehnika. Dakle način utvrđivanja roditelja koji se primjenjuje kod djece začete prirodnim putem se ne može primjenjivati kod djece začetih na ovaj način.

Iz ovog bitnog a i pomalo komplikovanog poglavlja može se ustvrditi, kao što je ranije napomnuto, da trenutak začeca djeteta od krucijalnog značaja u utvrđivanju bračnog statusa djeteta, materinstva i očinstva. No i način začeca, što se pojašnjava u poglavlju 3.1., također predstavlja jednako važan značaj u daljnjem određivanju bračnog statusa a i način pravnog tretiranja djece ako su začeta medicinski pomognutom oplodnjom. Ipak ovaj domen prava i pravnog tretiranja djece začete prirodnim ili medicinski pomognutom oplodnjom je vrlo široka i slojevita te zahtijeva pomnu i preciznu analizu istog. No, pošto tema rada ne zalazi duboko u ovaj domen; sljedeće poglavlje će dati uvide u etička, religiozna i feministička razmatranja pitanja prava nerođenog djeteta i abortusa.

11. Oduzimanje života, embrio i fetus

U ovom dijelu teksta će se izložiti argumenti za i protiv, odnosno, kontraverzni i liberalni stavovi u vezi pitanja abortusa. Kakva su njihova stajališta, čime oni opravdavaju svoje stavove te kako oni smatraju da ovo polje treba biti tretirano i regulirano. Nije namjera da se favorizira ičije stajalište, nego je htjenje i želja da se objektivno prikaži razni vidovi i aspekti koji posmatraju ovu problematiku. Na individui je da procijeni i na kraju pak prihvati jedno od ova dva vida i shvatanja.

Razvitak ljudskog bića predstavlja postupan proces te se zbog toga pobačaj ili pak ekperimentiranje na embrijima predstavljaju teška etička pitanja oko kojih se ne dolazi do usaglašavanja i/ili zajedničkog odgovora. Postupno promatrajući proces od samog začeca uviđaju se činjenice da je oplođeno jajašce jedna stanica, do 14 dana nakon oplodnje ne može se valjano tvrditi hoće li embrio biti jedna ili dvije jedinice. Nakon tih 14 dana pojavljuje se prvo obilježje tzv. primitivna pruga koja se pojavljuje na mjestu gdje će se kasnije formirati kralježnica. Može se slobodno reći da embrio na ovom stadiju razvitka ne može biti svjestan ili osjećati bol. No, sa druge strane kada e promatra odraslo ljudsko biće i ubistvo odraslog čovjeka bez ikakvih promišljanja predstavlja ubistvo i univerzalno se taj čin osuđuje. Ipak, promatrajući ova dva primjera, ne postoji crta razgraničenja između oplođenog jajašca i odraslog čovjeka. Te upravo odavdje i počinje problem.

12. Konzervativno stajalište

Glavni argument protiv pobačaja, sa konzervativnog stajališta, glasi:

- prva premisa: pogrešno je ubiti nedužno ljudsko biće;
- druga premisa: ljudski je fetus nedužno biće;
- treća premisa: dakle pogrešno je ubiti ljudski fetus.²³

Teško je pokolebati konzervativno stajalište u vezi ovog pitanja. Konzervativac govori o kontinuitetu između oplođenog jajašca i djeteta, te poziva liberala da ukaže na bilo koji stupanj ovog procesa koji obilježava moralnu crtu razgraničenja. Ako liberalac ne može da ukaže na takvu crtu, onda konzervativac nastavlja i kaže da moramo ili sniziti status djeteta na embrij, dakle trebamo ih izjednačavati ili status najranijeg embrija na djetetov. Ne treba dozvoliti „riješavanje“ djeteta na zahtjev roditelja i zbog toga treba fetusu priznati sva prava koja se danas priznaju djetetu, dakle ponovno se uviđa htjenje za izjednačavanjem statusa i prava.

13. Liberalni argument

Liberali ne osporavaju tvrdnju konzervativaca da fetus predstavlja nedužno ljudsko biće, ali oni ipak dozvoljavaju pobačaj i to argumentuju argumentima:

1. *Prvi argument:* koji oni iznose jeste taj da zabranjivanjem vršenja pobačaja ne riješavamo problem već ga zapravo samo potiskujemo u podzemlje. Zene će od-

²¹ Ibido, str. 29-37.

²² Ibido, str. 92-96.

²³ Singer, 2003. str. 103-111.

laziti kvaziljekarima ili pokušavati sa raznoraznim lijekovima. Pobačaj koji obavlja kvalifikovani medicinski stručnjak predstavlja mnogo veći stupanj sigurnosti za žene nego li kvaziljekar koji je ne kvalifikovan i koji može uzrokovati teške medicinske komplikacije ili pak krajnje smrću. Dakle, zabranjivanje pobačaja predstavlja samo veći stupalj ugroženosti i opasnosti za žene sa neželjenom trudnoćom. Najbitnija stavka kod ovog argumenta i koji treba uočiti jeste taj da ovaj argumet nije protiv glkedišta da je pobačaj pogrešan već je ovaj argumet protiv zakona koji zabranjuje pobačaj.

2. *Drugi argument:* se poziva na gledište da „mora preostati područje privatnog morala i nemorala koje nije stvar zakona“. Ovo gledište je prihvaćeno od strane liberala a može se pronaći i u djelu *O slobodi* Johna Stuarta Milla, Millovo gledište se s pravom navodi kao podrška protiv zakona koji stvara *zločine bez žrtve* tj. pobačaj. Prema kazanom dalje liberali navode da svako ima pravo na vlastito gledište o moralnosti pobačaja i u skladu sa tim i djelovati, te nijedan dio zajednice ne bi smio pokušavati prisiliti druge da prihvate njihova stajališta.
3. *Treći – feministički argument:* koji je argument izložila Judith Jarvis Thomson. Zamislite, kaže ona, da se jednog dana probudite našavši se u bolničkom krevetu, nekako povezani s nesvjesnim čovjekom u susjednom krevetu. Rečeno vam je da je taj čovjek čuveni violinista s bubrežnim oboljenjem. Jedini način da on preživi jest da njegov krvotok bude spojen na nečiji tuđi krvotok iste krve skupine, a vi ste jedina osoba s odgovarajućom krvi. Zbog toga vas je društvo ljubitelja glazbe otelo, dalo izvest operaciju spajanja, i eto vas tu gdje jeste. Budući da se sada nalazite u uglednoj bolnici, vi možete, ukoliko želite, narediti liječniku da vas razdvoji od violinista; ali violinist će tada sigurno umrijeti. S druge strane, ostanete li spojeni samo (samo?) devet mjeseci, violinist će se oporaviti, a vi ćete se moći otkopčati a da ga ne ugrozite. Ona vjeruje da bilo ko da se nađe u takvoj situaciji ne bi bio moralno dužan da dopusti violinisti da koristi tuđe bubrege devet mjeseci. Njen argument dakako ne osporava činjenicu da je dati violinist nedužno ljudsko biće koji ima pravo na život, ali to pravo na život ne zahtijeva i pravo na uoptrebu tuđeg tijela i ako će ta upotreba imati za posljedicu smrt.

Navedeni posljednji argument pravi paralelu sa trudnoćom koja je posljedica silovanja. Dakle žena koja se nalazi u drugom stanju bez ikakvog vlastitog izbora ili želje. Ta žena se nalazi povezana sa tim fetusom na sličan način kao da se nalazi povezana sa violinistom. Roditi dijete koje je bilo posljedica silovanja predstavlja mnogo veću psihički torturu nego li sam pobačaj. Te se stoga treba složiti da pobačaj nije pogrešan ako je sama trudnoća rezultat silovanja.²⁴ Prikazani su neki od bitnih argumeta i vidova koji dolaze od strane konzervativne i libe-

ralne struje i svaka sebe opravdava na osnovu vjerovanja u ispravnost svojih tvrdnji. Iz izloženog se može zaključiti da su tenzije vrlo jake te da one, vremenom koje prolazi, postaju sve jače i da o nekoj vrsti konsenzusa nema još ni govora a ni nade da će biti.

14. Umjesto zaključka

Ovom problematikom, kao što je izloženo na samom početku, bavili su se i drevni narodi poput rimljana, samim tim imamo spoznaju da ovo polje nije samo pitanje novijeg doba. No, ovo polje je takođe obrađeno i unutar drugih oblasti, ali jedno je jasno, da ne postoji koncizno i opšteprihvaćen određenja ove problematike, ona je nepresušni izvor konflikata i sukoba mišljenja, koji jesu radikalni u svojim stavovima. Ipak, da li će uskoro doći do nekog vida dogovora i do određivanja prava koja trebaju da pripadaju nerođenom djetetu u modernim demokratskim pravno-političkim sistemima? Teško! Tačan odgovor na ovo pitanje ne postoji, problematika je prepuštena individualnim promišljanjima i razmišljanima svakog pojedinca, način na koji će definisati i vrednovati, a nakon toga i postupati po tim vrednovanjima, predstavlja izbor koji će svaki pojedinac na koncu i učiniti a da time neće kršiti opšti moral društva i/ili nečija tuđa zagantovana prava.

Literatura

1. Bubić, Suzana i Traljić, Nerimana *Roditeljsko i starateljsko pravo*, Sarajevo: Pravni fakultet Sarajevo, 2007.
2. Helmut Frenz, *Ljudska prava-zahitjev i stvarnost u Gisela Klent-Kozinowski, str.21, Pravo na postojanje kao čovjek*, Baden-Baden, 1988.
3. Trnka, Kasim (2006.) *Ustavno pravo*, Sarajevo: Fakultet za javnu upravu, Sarajevo.
4. Horvat, Marijan (1998.) *Rimsko pravo*, Zagreb: Pravni fakultet, Zagreb.
5. Singer, Peter, *Praktična etika*, Zagreb, Kruzak, 2003.
7. Enciklopediji političke kulture, Beograd, 1993.
8. Časopis, *Zeitschrift für Geopolitik*, str.14, Institut za geopolitiku, Minhen, 1924.
6. Opća deklaracija o ljudskim pravima, UN, 1948.

²⁴ Opširnije vidjeti udžbenik: Singer, Peter, *Praktična etika*, Zagreb, Kruzak, 2003.